IL-KOMUNITAJIET INSARA FL-ART IMQADDSA: IL-KNEJJES KATTOLIĊI

Noel Muscat ofm

Karatteristiċi tal-Knejjes Kattoliċi fl-Art Imqaddsa

Forsi jidher stramb it-titlu "Knejjes Kattoliċi", meta aħna mdorrijin nitkellmu mill-Knisja Kattolika. Imma dan it-titlu hu meħtieġ biex nifhmu li l-Knisja Kattolika mhijiex biss il-Knisja Latina, jew Rumana, li aħna membri tagħha. Fl-Art Imqaddsa, barra mill-Knisja

Latina, insibu wkoll Knejjes Kattoliċi ta' Rit Orjentali, jiġifieri Knejjes li jgħożżu r-riti u t-tradizzjonijiet komuni għall-Knejjes Orjentali Antiki u Ortodossi li semmejna, imma li jaċċettaw l-awtorità tal-Papa u huma f'komunjoni ta' fidi mal-Knisja ta' Ruma, u għalhekk huma Kattoliċi. Dawn huma l-Knisja Griega Kattolika (Melkita), il-Knisja Armena Kattolika, il-Knisja Maronita, il-Knisja Siro-Kattolika, u l-Knisja Kaldea. Dawn il-Knejjes jesprimu t-tradizzjonijiet marbutin mal-Knisja Biżantina, jew ma' dik Armena, jew ma' dik Antjokena (l-aħħar tliet Knejjes li semmejna). Fl-Art Imqaddsa l-Knisja Griega Kattolika u l-Knisja Maronita għandhom numru kbir ta' fidili u djoċesijiet proprji. Dawn il-Knejjes jissejħu *sui juris*, jiġifieri li għandhom liġijiet u użanzi proprji, li huma aċċettati mill-Knisja ta' Ruma.

L-ewwel tentattiv biex il-Knejjes Orjentali jingħaqdu mal-Knisja ta' Ruma kien seħħ matul il-Konċilju ta' Ferrara-Firenze (1438-1439), bil-Bulla *Laetenur caeli* li ħabbret l-unjoni bejn il-Latini u l-Griegi Ortodossi. Fl-1439 seħħet l-unjoni tal-Knisja ta' Ruma mal-Knisja Armena, fl-1442 mal-Knisja Kopta, fl-1444 ma' xi Knejjes Sirjaċi u mal-Kaldej, u fl-1445 mal-Knisja Maronita tal-Libanu. Imma sfortunatament dawn kienu tenattivi li fallew wara biss ftit snin. Ħallew warajhom, iżda, xewqa sinċiera ta' bosta Insara Orjentali biex jidħlu f'unjoni mal-Knisja ta' Ruma, u għalhekk twieldu l-Knejjes hekk imsejħin "unjati", jiġifieri "magħqudin" mal-Knisja ta' Ruma. Naturalment dan il-fatt wassal għal sentimenti ta' antagoniżmu min-naħa tal-Knejjes Ortodossi li raw lil dawn l-Insara membri tagħhom li saru Kattoliċi bħala tradituri. Min-naħa tagħha l-Knisja ta' Ruma rrispettat l-identità tar-riti u t-tradizzjonijiet partikulari ta' dawn il-Knejjes Orjentali li daħlu fil-komunjoni Kattolika, u li għaldaqstant saru Knejjes Kattoliċi f'komunjoni mal-Knisja Latina (hekk imsejħa Knisja Kattolika Rumana).

Illum il-ġurnata, fl-Art Imqaddsa hemm il-preżenza tal-Knisja Kattolika Latina fil-Patrijarkat Latin ta' Ġerusalemm (bil-vigarjati Patrijarkali ta' Nazaret u Amman fil-Ġordanja), li reġa' ġie mwaqqaf fl-1847. Il-preżenza Kattolika Latina ġiet iggarantita matul is-sekli sal-ġurnata tal-lum mill-Franġiskani tal-Kustodja tal-Art Imqaddsa. Fi ħdan il-Patrijarkat Latin hemm ukoll komunità żgħira ta' Kattoliċi ta' espressjoni Ebrajka.

Il-Knisja Griega Kattolika, imsejħa wkoll Melkita, hi mifruxa ħafna fl-Art Imqaddsa, bi djoċesijiet f'Ġerusalemm, Akri fil-Galilea u Petra-Filadelfia fil-Ġordanja.

Il-Knisja Maronita għandha djoċesijiet f'Haifa, Ċipru u Ġerusalemm. Hi Knisja li oriġinat fil-Libanu, imma tferrxet ukoll sewwa fil-Palestina.

Il-Knejjes Kattoliċi Orjentali l-oħrajn (Armena Kattolika,

Patrijarka Latin ta' Ġerusalemm

Siro-Kattolika u Kaldea) huma kostitwiti fi tliet esarkati (djoċesi tar-riti Orjentali).

Hemm ukoll numru żgħir ta' Kopti Kattoliċi li jgħixu fl-Art Imqaddsa.

Il-Patrijarkat Latin u l-Franġiskani tal-Kustodja tal-Art Imqaddsa

Il-Kristjaneżimu fil-Palestina, kif rajna, kien mill-bidu nett Orjentali, l-ewwel bil-preżenza tal-Lhud Kristjani, imbagħad bil-preżenza ta' Kristjani ta' oriġini Sirjaka u, mis-sena 313 ta' Kristjaneżimu Biżantin. Anke wara l-firda bejn il-Knisja Ortodossa u dik Kattolika fl-1054 il-Patrijarka ta' Ġerusalemm kien Biżantin. Kien biss fl-1099, bil-miġja tal-Kruċjati, li ġie introdott il-Patrijarkat Latin jew Kattoliku, filwaqt li l-Patrijarka Biżantin għex fl-eżilju f'Ċipru u Kostantinopli sa ma telqu l-Kruċjati minn Ġerusalemm fl-1187. Il-Patrijarka Latin baqa' jgħix f'Akri sal-1291 meta l-Kruċjati tkeċċew għal kollox mill-Art Imqaddsa. Il-Knisja Kattolika baqgħet tikkonferixxi t-titlu ta' Patrijarka titulari ta' Ġerusalemm sal-1847, meta l-Papa Piju IX iddeċieda li jerġa' jistabilixxi l-Patrijarkat Latin f'Ġerusalemm. Fiż-żmien bejn il-waqgħa tar-renju tal-Kruċjati u l-1847 ir-responsabiltà pastorali tal-Knisja fl-Art Imqaddsa kienet kollha f'idejn il-Patrijiet Franġiskani tal-Kustodja tal-Art Imqaddsa, li kienu l-uniċi Kattoliċi preżenti, fil-persuna tal-Patri Kustodju tal-Art Imqaddsa li kellu titlu ta' Vigarju Appostoliku u Kummissarju fuq il-Kattoliċi tal-Orjent, b'ġurisdizzjoni fuq il-Kattoliċi tal-Eġittu, il-Ġordanja, is-Sirja, il-Libanu u Ċipru. Bil-wasla tal-Patrijarka Latin il-Kustodju tal-Art Imqaddsa baqa' superjur ordinarju tal-Postijiet Imqaddsa li l-Kustodja tal-Art Imqaddsa tħares f'isem il-Knisja Kattolika.

Ta' min jisħaq li kienu l-Franġiskani li żammew ħajja l-komunità Kattolika Latina fl-Art Imqaddsa għal sekli sħaħ. L-eqdem parroċċi fl-Art Imqaddsa (Ġerusalemm, Betlehem, Nazaret) u fil-Lvant Nofsani kollha ġew imwaqqfin mill-Franġiskani, li għadhom jieħdu ħsiebhom sal-lum. Mill-1333 il-Franġiskani kienu residenti fiċ-Ċenaklu, u fl-1342 il-Papa Klement VI iddikjarhom il-Kustodji uffiċjali tas-Santwarji tal-Fidwa f'isem il-Knisja Kattolika. Il-Franġiskani ddefendew id-drittijiet Kattoliċi fuq il-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu, fuq il-Bażilika tan-Nativitá, fuq il-Qabar tal-Madonna, fuq iċ-Ċenaklu, u reġgħu akkwistaw is-Santwarji l-oħrajn kollha, li għadhom f'idejhom sal-ġurnata tal-lum. Ipprovdew għajnuna lill-Insara lokali bi skejjel, orfanatrofji, kura medika,

kif ukoll lill-pellegrini li jżuru l-Art Imqaddsa, u bi tliet sedi akkademiċi ta' studji, l-i*Studium Biblicum Franciscanum* u s-Seminarju Teoloġiku ta' San Salvatur f'Ġerusalemm u ċ-Ċentru ta' Studji Orjentali Kristjani tal-Muski, fil-Kajr, l-Eġittu.

Ir-restawrazzjoni tal-Patrijarkat Latin ta' Ġerusalemm seħħ fl-1847 bil-ħatra ta' Giuseppe Valerga, li daħal solennement fil-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu fis-17 ta' Jannar 1848. Il-ġurisdizzjoni tal-Patrijarka Latin testendi fl-Art Imqaddsa, Ġordanja, u l-gżira ta' Ċipru. Il-Patrijarkat Latin hu sostnut b'mod partikulari mill-Ordni Ekwestru tal-Kavallieri tal-Qabar ta' Kristu, li qabel kien taħt il-kura tal-Franġiskani, li żammew, iżda, id-dritt li jsostnu l-Kustodja tal-Art Imqaddsa bil-ġabra li ssir kull sena għall-Postijiet Qaddisa (il-ġabra tal-Qabar ta' Kristu, magħrufa f'postijiet oħrajn bħala "tal-Ġimgħa l-Kbira").

Illum il-Patrijarkat Latin ta' Ġerusalemm hu kostitwit mill-Patrijarka Latin, koadjuvat minn Isqfijiet Awżiljarji għal-Lhudija (Ġerusalemm), Galilea (Nazaret), Ġordanja (Amman), minn Vigarju Patrijarkali (Franġiskan) għal Ċipru, u minn Vigarju Patrijarkali għall-komunità Kattolika ta' espressjoni Ebrajka. Kif għidna, il-Patrijarka Latin hu l-Isqof ta' Ġerusalemm, imma m'għandux ġurisdizzjoni fuq is-Santwarji tal-Fidwa, għax dawn jaqgħu taħt il-ġurisdizzjoni tal-Kustodju tal-Art Imqaddsa u tal-Patrijiet Franġiskani tal-Kustodja, li jikkollaboraw mal-Patrijarkat Latin fit-tmexxija tal-parroċċi li huma f'idejn il-kura tagħhom.

In-numru ta' Kattoliċi ta' rit Latin fl-Art Imqaddsa jasal għal madwar 32,000, imma magħhom ta' min iżid 35,000 Kattoliċi Latini oħrajn fil-Ġordanja. Il-parroċċi fl-Art Imqaddsa huma 29, li minnhom l-akbar tlieta, dawk ta' Ġerusalemm (5,000), Betlehem (6,000) u Nazaret (7,000), u l-parroċċi żgħar ta' Akri, Kana, Tiberija, Ġaffa, Ramleh, Ġeriko, huma f'idejn il-Franġiskani, li jmexxu wkoll ċentri pastorali marbutin mal-parroċċa ta' San Salvatur ta' Ġerusalemm (Beit Hanina, Betfaġe, Beit Safafa). Il-Patrijarkat Latin imexxi l-parroċċi kollha fil-Ġordanja, fejn hemm il-maġġoranza tal-kleru djoċesan tal-Patrijarkat. F'Ċipru l-Patrijarkat

Bażilika tal-Qabar ta' Kristu u l-Kwartier Kristjan ta' Ġerusalemm

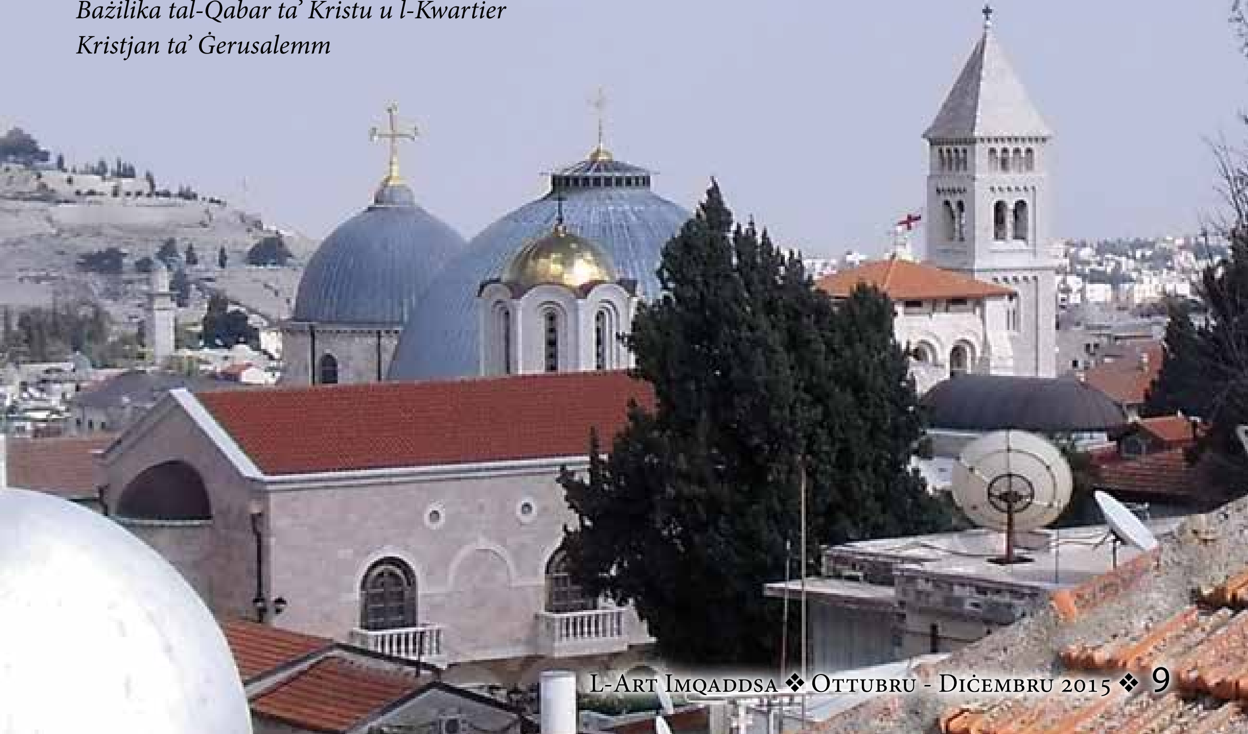

għandu ħames parroċċi, li tlieta minnhom huma f'idejn il-Franġiskani (Limassol, Larnaca, Nicosia).

Il-Patrijarkat għandu seminarju maġġuri f'Beit Jala, ħdejn Betlehem. Seminarji oħrajn huma dawk tal-Franġiskani (San Salvatur) u tas-Salesjani (Ratisbonne). Is-Sede tal-Patrijarkat tinsab ħdejn il-Bieb ta' Ġaffa f'Ġerusalemm, fejn hemm ukoll il-Knisja Konkattidrali tal-Isem Imqaddes ta' Ġesù, billi l-Patrijarka Latin iqis li l-Katidral tiegħu hi l-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu, element li jnissel problemi mal-Patrijarka Grieg Ortodoss, li jqis lilu nnifsu bħala l-uniku Patrijarka ta' Ġerusalemm bil-kattedra tiegħu fil-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu. Mill-1987 il-Patrijarka Latin jiġi magħżul fost il-kleru Għarbi tal-Patrijarkat. L-aħħar żewġ Patrijarki Latini kienu Michel Sabbah (minn Nazaret) u l-Patrijarka attwali Fouad Twal (mill-Ġordanja).

Mir-restawrazzjoni tal-Patrijarkat Latin fl-1847 daħlu fl-Art Imqaddsa diversi istituti reliġjużi. Attwalment hemm 31 istitut ta' reliġjużi maskili u 72 ta' reliġjużi femminili, li jmexxu skejjel u opri ta' karità u edukattivi, li jkabbru u jkattru x-xogħol tal-Franġiskani li kienu pijunieri fil-qasam pastorali, edukattiv u karitattiv.

Il-Kattoliċi Latini fl-Art Imqaddsa jużaw ir-Rit Latin (Ruman) tal-Knisja Kattolika, bl-użu tal-Latin fis-Santwarji tal-Fidwa marbutin ma' *Status Quo* (Qabar ta' Kristu u Betlehem) u bl-Għarbi fil-liturġija tal-parroċċi u s-santwarji l-oħra.

Ta' min isemmi l-komunitajiet ta' Kattoliċi li jużaw il-Lhudi (espressjoni Ebrajka), organizzati f'*kehillot* (komunitajiet) f'Ġerusalemm, Ġaffa, Tel Aviv, Haifa u Beer Sheva. B'kollox jammontaw għal xi 300 Kattoliku li, għal diversi raġunijiet, huma ta' espressjoni Ebrajka. Ta' min jinnota li dan ma jfissirx li huma kkonvertew mir-reliġjon Lhudija għal dik Kattolika. Fl-iStat ta' Israel il-proselitiżmu favur reliġjonijiet barra dik Lhudija hu pprojbit. Din il-Knisja Kattolika ta' espressjoni Ebrajka twieldet fl-1955 mid-Dumnikan Bruno Hussar, li waqqaf iċ-ċentru ta' Nevè Shalom, u mill-Karmelitan Daniel Rufeisen, li kienu t-tnejn li huma ta' nisel Lhudi. Il-Patrijarka Latin, il-Franġiskan Alberto Gori, approva l-"Opra ta' San Ġakbu Appostlu". Illum dawn il-komunitajiet jikkostitwixxu Vigarjat Lhudi-Kattoliku tal-Patrijarkat Latin.

L-aħħar fenomenu importanti tal-Knisja Kattolika Latina fl-Art Imqaddsa hu l-preżenza ta' eluf ta' Kattoliċi li huma immigrati f'Israel. Il-kalkoli ta' kemm huma dawn il-Kattoliċi huma diffiċli, imma hu possibbli li huma aktar numerużi mill-istess komunità Kattolika ta' Għarab Palestinjani. Huma Filippini, Latino Amerikani, Afrikani u Indjani, fil-maġġoranza tagħhom. Il-kura pastorali ta' dawn l-immigrati hi f'idejn diversi saċerdoti li

jitkellmu l-lingwi tagħhom, u jiltaqgħu fi knejjes Franġiskani u tal-Patrijarkat Latin u f'ċentri pastorali f'Ġerusalemm, Tel Aviv, Ġaffa, Haifa u Beer Sheva. Huma komunitajiet li dejjem jinbidlu, billi mhux kollha huma residenti f'Israel b'mod permanenti. Dan il-fatt iġib miegħu diffikultajiet kbar biex tiġi organizzata l-pastorali ta' dawn l-immigrati.

Il-Knisja Griega Kattolika

Il-Knisja Griega Kattolika hi magħrufa bl-isem ta' "Melkita". L-isem hu marbut mal-fatt li l-Knejjes ta' Rit Biżantin kienu jaqgħu direttament taħt l-influss tal-Imperatur (bl-Aramajk il-kelma *malka*, xi kultant ukoll *melek*) tindika r-re. Il-Knejjes li ma aċċettawx il-Konċilju ta' Kalċedonja (il-Monofisiti) bdew isejħu Melkiti lill-Griegi Ortodossi. L-isem spiċċa biex ġie applikat għall-Griegi Kattoliċi, li fil-fatt mhumiex Ortodossi, imma jużaw ir-Rit Biżantin. Ikun aħjar jekk insejħulhom bl-isem proprju tagħhom, Griegi Kattoliċi (*rum-katholik* bl-Għarbi, minħabba li Biżanzju saret "Ruma l-ġdida", distinti mir-*rum-orthodox*, jiġifieri l-Griegi Ortodossi). Il-Griegi Kattoliċi, mela, jużaw l-istess Rit Biżantin tal-Ortodossi, imma huma Kattoliċi għax jobdu lill-Papa u huma parti mill-Knisja Kattolika. F'Malta nafuhom bħala l-Knisja tal-Papas tal-Griegi.

Fl-1724 l-ewwel grupp ta' Kristjani Griegi Ortodossi nfirdu u saru Kattoliċi fis-Sirja. Il-Papa Benedittu XIV irrikonoxxa l-Knisja Griega Kattolika fl-1729. Din il-Knisja tferrxet ħafna, speċjalment fil-Libanu, Ġordanja u b'mod partikulari fil-Galilea. Fil-Lvant Nofsani llum il-Knisja Griega Kattolika hi kbira ħafna, b'madwar nofs miljun ta' fidili.

Il-Griegi Kattoliċi fl-Art Imqaddsa huma komunità mdaqqsa ta' madwar 63 elf, fl-arċieparkija (arċidjoċesi) ta' Haifa u esarkat (djoċesi) ta' Ġerusalemm. Fil-Ġordanja l-Griegi Kattoliċi huma madwar 35 elf preżenti fl-arċieparkija ta' Filadelfia (Amman) u Petra. Huma jiddependu mill-Patrijarkat Melkita Grieg Kattoliku ta' Antjokja, li għandu s-Sede tiegħu f'Damasku. Fl-Art Imqaddsa l-Knisja Griega Kattolika tmexxi 70 parroċċa, taħt il-kura ta' kleru djoċesan Għarbi. Il-kura pastorali tinkludi t-tmexxija ta' skejjel, seminarji, ċentri ta' katekeżi u u oħrajn ta'

Knisja tal-Lunzjata tal-Griegi Kattoliċi, Ġerusalemm

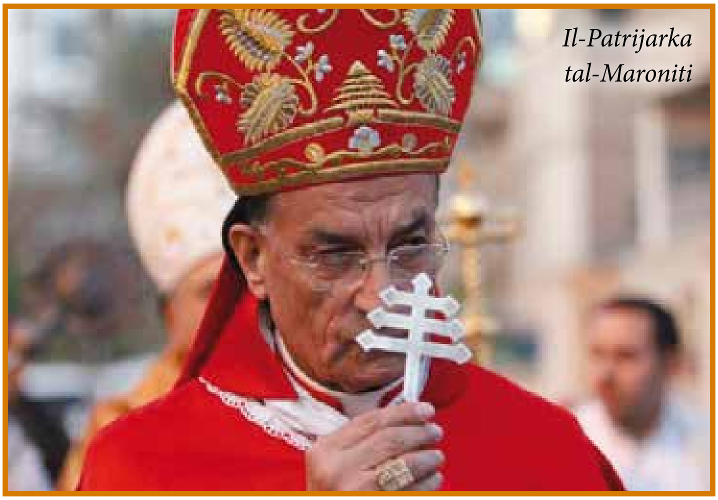
Il-Patrijarka tal-Maroniti

karità. Il-Griegi Kattoliċi għandhom il-kattidral tal-Lunzjata f'Ġerusalemm (fejn imexxu wkoll il-kappella tal-Veronika, is-6 stazzjon tal-*Via Crucis*) u l-kattidral ta' Nazaret (fil-Knisja tas-Sinagoga ta' Nazaret).

Il-karatteristika tal-Knisja Griega Kattolika fl-Art Imqaddsa hi li hi Knisja totalment Palestinjana, li tuża l-ilsien Għarbi fil-liturġija u l-katekeżi, u li hi preżenti b'mod qawwi ħafna fil-Galilea, fejn kważi l-parroċċi kollha huma Griegi Kattoliċi. L-element Grieg jinkludi l-liturġija Biżantina u l-qima tal-ikoni u t-tradizzjonijiet Orjentali Biżantini, komuni wkoll fil-Knisja Griega Ortodossa. Qawwija wkoll hi l-preżenza tar-reliġjużi monaċi, li jsegwu r-Regola ta' San Bażilju.

Il-Knisja Maronita

L-isem Knisja Maronita ġej minn San Maroun, wieħed mill-monaċi Sirjani li fis-seklu 4 ġabar madwaru diversi dixxipli f'monasteru qrib Apamea, lejn in-nofsinhar ta' Aleppo. Għalkemm il-monasteru kien jaqa' taħt il-ġurisdizzjoni tal-Patrijarka ta' Antjokja, żviluppa tradizzjonijiet proprji u ma qabilx mal-Knejjes Monofisiti li ma aċċettawx il-Konċilju ta' Kalċedonja. Minħabba persekuzzjonijiet fis-seklu 7, fis-sena 687 diversi monaċi marru jgħixu fil-muntanji tal-Libanu biex isibu kenn, f'żona li sal-lum għadha meqjusa bħala l-benniena tal-Knisja Maronita fil-widien taħt iċ-ċedri tal-Muntanja Libanu. B'hekk il-Knisja Maronita saret sinonima mal-Kristjaneżimu fil-Libanu, u żviluppat rit liturġiku u awtonomija ekkleżjastika proprja. Il-Knisja Maronita bdiet tiġi mmexxija minn isqof li mis-seklu 8 kellu t-titlu ta' Patrijarka ta' Antjokja u tal-Orjent. Għal diversi sekli l-Patrijarki Maroniti kienu jirrisjedu flimkien ma' diversi monaċi fil-Wadi Qannoubine, magħruf ukoll bħala Wadi Qadisha, fejn il-Knisja Maronita żviluppat f'epoka ta' persekuzzjoni.

Fis-seklu 12, mal-miġja tal-Kruċjati, il-Knisja Maronita daħlet f'kuntatt mal-Knisja Latina. Dan wassal biex il-Knisja Maronita tingħaqad mal-Knisja Kattolika fl-1182. Għalkemm għal xi żmien il-Maroniti kienu aċċettaw ereżija ikkundannata mill-Konċilju ta' Kostantinopli III (680-681), imsejħa *monoteliżmu* (Kristu kellu "rieda waħda", *monè thélesis*), fil-fatt huma qatt ma ipprofessaw din id-duttrina.

Il-Knisja Maronita hi l-unika Knisja Orjentali li hi kollha kemm hi Kattolika, u li ma għandhiex Knisja korrispondenti Ortodossa. Fil-Libanu hi l-akbar Knisja, b'madwar 850 elf fidil, filwaqt li l-Kattoliċi Maroniti barra mil-Libanu jlaħħqu mat-3 miljuni. Illum il-ġurnata l-Patrijarka tal-Maroniti jirrisjedi f'Bkerke, xi 15-il kilometru lejn it-tramuntana ta' Beirut, taħt il-muntanja ta' Harissa fejn hemm is-Santwarju nazzjonali tal-Madonna tal-Libanu. Hu jżomm it-titlu ta' Patrijarka ta' Antjokja u tal-Orjent, u dejjem iġib l-isem Boutros (Pietru) biex ifakkar ir-rabta tal-Maroniti mal-ewwel Sede tal-Appostlu Pietru f'Antjokja.

Il-Knisja Maronita hi organizzata ħafna, bi

kleru fil-parroċċi, seminarji, monaċi, u liturġija proprja Siro-oċċidentali li hi mħallta mal-liturġija Latina. Fil-liturġija antikament kien jiġi użat is-Sirjaku, imma llum l-Għarbi hu aktar komuni.

Fl-Art Imqaddsa hemm komunità ta' madwar 7,500 Maronit, li jaqgħu taħt il-ġurisdizzjoni tal-Esarkat Patrijarkali ta' Ġerusalemm u tal-Ġordanja (1895) u tal-Arċieparkija ta' Haifa u tal-Art Imqaddsa (1996). Is-Sede tal-Esarka ta' Ġerusalemm tinsab qrib il-Bieb ta' Ġaffa, faċċata taċ-Ċittadella ta' David, fejn hemm ospizju tal-pellegrini, knisja u kunvent ta' sorijiet Maroniti. Fl-Art Imqaddsa huma bosta r-reliġjużi, irġiel u nisa, anke fost il-Franġiskani tal-Kustodja tal-Art Imqaddsa, li huma ta' nisel Libaniż u huma membri tal-Knisja Maronita.

Il-Knisja Armena Kattolika

Diġà konna tkellimna dwar l-istorja tal-Knisja Armena Ortodossa u dwar il-Patrijarkat Apostoliku Armen Ortodoss ta' Ġerusalemm. Maż-żmien xi Armeni saru Kattoliċi. Fis-snin 1080-1441, l-aktar minn żmien il-Kruċjati, l-Armeni preżenti f'Sis, fiċ-Ċiliċja (parti mit-Turkija moderna) daħlu f'kuntatt mal-Knisja Kattolika u urew ix-xewqa li jingħaqdu mal-Knisja ta' Ruma. Fl-1439 delegazzjoni tal-Patrijarka taċ-Ċiliċja aċċettat il-Bulla *Exultate Deo*, li biha l-Konċilju ta' Ferrara-Firenze kien iddikjara l-unjoni tal-Knisja Kattolika mal-Knisja Griega Ortodossa. Dan il-fatt wassal għall-firda interna fi ħdan il-Knisja Armena Ortodossa. Kien biss fl-1729 li ġie mwaqqaf Patrijarkat Armen Kattoliku bis-Sede tiegħu f'Bzommar, fil-Libanu, xi 10 kilometri lejn it-tramuntana ta' Beirut.

Illum hu kkalkolat li l-Knisja Apostolika Armena Ortodossa tiġbor fiha xi 6 miljun fidil, filwaqt li l-Knisja Armena Kattolika għandha mat-350,000 fidil. Fl-Art Imqaddsa rajna kif il-preżenza tal-Armeni tmur lura għas-seklu 5, u li kienet ikkonċentrata l-aktar fil-Kwartier Armen tal-Belt il-Qadima ta' Ġerusalemm, madwar il-Katidral ta' San Ġakbu. Il-Knisja Armena Kattolika hi preżenti f'numru żgħir ħafna ta' fidili, forsi xi 500, li jgħixu Ġerusalemm, Betanja, Ramallah u Haifa. L-isqof tagħhom hu l-Esarka Patrijarkali, u s-Sede tiegħu mill-1856 hi fil-Knisja tal-Armeni Kattoliċi fir-4 stazzjon tal-Via Crucis, fejn hemm il-fdalijiet ta' mużajċi tal-kappella antika ta' Santa Maria *dello Spasimo*, li tfakkar il-laqgħa ta' Ġesù mgħobbi bis-salib ma' Ommu Marija.

Il-Knisja Siro-Kattolika

Rajna diġà l-istorja tal-Knisja Siro-Kattolika jew Ġakobita, waħda mill-Knejjes Monofisti, li żviluppat liturġija u użanzi Siro-Antjokeni distinti mill-Knejjes Kalċedoniżi. Il-Knisja Siro-Kattolika tmur lura għall-1782, meta l-Arċisqof Sirjak-Ortodoss ta' Aleppo, Michel Jarweh ikkonverta għall-Kattoliċeżimu

fl-1774. Hu ġie elett Patrijarka u kkonfermat mill-Papa. Dan wassal għall-firda fi ħdan il-Knisja Siro-Ortodossa. It-tentattivi biex is-Sirjaċi Ortodossi jsiru Kattoliċi kienu bdew diġà fis-seklu 13 u 14, l-aktar bil-ħidma missjunarja tal-Franġiskani u d-Dumnikani.

Illum il-ġurnata s-Siro-Kattoliċi fil-Lvant Nofsani huma preżenti fil-vigarjati tal-Libanu, Turkija u Ġerusalemm, taħt il-ġurisdizzjoni tal-Patrijarka Siro-Kattoliku. Fl-Art Imqaddsa s-Sirjaċi Kattoliċi huma rappreżentati mill-Esarkat Patrijarkali ta' Ġerusalemm, li twaqqaf fl-1890. Is-Sede tiegħu tinsab fi Triq il-Kaldej, ftit barra mill-Bieb ta' Damasku. Is-Siro-Kattoliċi fl-Art Imqaddsa jlaħħqu biss xi 400 fidil, fil-parroċċi ta' Ġerusalemm u Betlehem.

Il-Knisja Kaldea

Il-Knisja Kaldea bdiet tissejjaħ hekk fl-1445, meta l-Papa Ewġenju IV uża dan l-isem biex jindika dawk l-Insara Siro-Orjentali (Knisja Assira tal-Orjent) li kienu aċċettaw il-Knisja ta' Ruma permezz tal-Bulla *Benedictus sit Deus* emanata mill-metropolita Timotju ta' Tarsu. Fl-1553 il-Papa Ġulju III ikkonsagra lil Xmun VIII Isqof bit-titlu ta' Patrijarka "ta' Babilonja tal-Kaldej". Il-Knisja Kaldea, bħal dik Assira tal-Orjent, għaddiet minn persekuzzjonijiet kbar. Saħansitra fi żmienna rat persekuzzjoni fl-Iraq, fejn hemm is-Sede patrijarkali f'Baghdad.

Il-liturġija hi dik Kaldea, bi tradizzjonijiet Siro-Orjentali. Fl-Art Imqaddsa hemm Esarkat Patrijarkali tal-Kaldej, imwaqqaf fl-1908 f'Ġerusalemm, bis-Sede tiegħu maġenb il-Patrijarkat Siro-Kattoliku. F'Ġerusalemm jgħixu ftit familji Kaldej. Huma aktar numerużi fil-Ġordanja, fejn hemm eluf ta' rifuġjati Iraqini mill-gwerer ġo dan il-pajjiż. Il-Knisja Assira tal-Orjent, li tissejjaħ ukoll Nestorjana, illum ma għadhiex preżenti fl-Art Imqaddsa, kif sparixxew ukoll il-Knisja Ġorġjana u l-Knisja Nubjana.

Bħala konklużjoni nsemmu li, fl-Art Imqaddsa, hemm ukoll preżenza ċkejkna ħafna ta' Kopti Kattoliċi.

Ma tkellimniex dwar il-Knejjes Protesanti fl-Art Imqaddsa, l-aktar il-Knisja Anglikana, bil-Katidral ta' *Saint George* (1841), u l-Knisja Luterana bir-*Redeemer Church* (1886) li hemm maġenb il-Bażilika tal-Qabar ta' Kristu.

Quddiesa Kantata quddiem l-Edikola tal-Qabar ta' Kristu